

Nastop zdravnika komedijanta v Ljubljani, o katerem poroča Dolničar v svojih »Analih« za leto 1700¹, še ni pojasnjen, zato ga skušam osvetliti z vzporednimi pojavi iz drugih krajev in mest. Pri tem opozarjam na pomanjkljivosti pri prevodih starejših nemških tekstov v slovenščino (konkretno na prevod V. Steske v IMK 1901), ki z zabrisanjem fines in bistvenih značilnosti originala tekst zatemnijo in tako otežajo ali pa onemogočajo pravilno razlago, zato imajo taki prevodi le informativno vrednost. Primerjajmo:² *Stesku* (IMK 1901, 88): Kmalu potem je prišel *odličen* zdravnik *Aichenberg*, rojen v Franko-brodu na Meini, imel je *svoj voz* in strežnike v livreji in je dajal predstave na Novem trgu. O. Koller je spreobrnil njegovo ženo in *njegovo spremstvo*, ki so vsi izpovedali katoliško vero v kapeli sv. Frančiška Ksaverijana.

Dolničar (Annales, f° 34): Desgleichen ist bald darauf ein *vornember artzt von Aichenberg*, von Frankhfurth am mayn gebürtig, der *eigene Carozen*, und bediente in der livrey gehalten, und auf den Neüen markt gespilt, ankhomben, dessen weib, *sambt den Scaramutz* er P. Koller jeglichen bekhert, und haben in der Capel S. Xaverij alda professionem fidei gethan.

Zgodovina popotnega gledališča pozna več primerov konverzije. Spreobrnitev nemške principalke v Ljubljani ok. 15. maja 1700³ in kmalu nato še dveh članov Aichenbergove komedijantske družine še ni zabeleženo v zgodovini nemškega potujočega gledališča. Iz kakšnih vzrokov in razlogov so prestopili iz luteranske v katoliško vero, se danes ne da več ugotoviti — mogoče iz prepričanja, mogoče zaradi boljšega zaslužka, če so hoteli igrati v avstrijskih dednih, torej katoliških deželah.

Bolj kot konverzija je presenetljiv podatek, da je ugledni zdravnik s plemiškim atributom igral na javnem prostoru v Ljubljani. Za laške igralske kompanije t. im. *commedia dell'arte* je dokazana povezava igralskega in zdravniškega poklica. Tako je npr. G. T. Danese-Taborino leta 1692 na Dunaju ne le zaval plemstvo z »laškimi komedijami«, temveč je tudi »privatim« in na javnem tržnem prostoru prodajal zdravila.⁴ V nemških in avstrijskih deželah 17.—18. stoletja popotni zdravniki niso prav nič redki. Neki Heinrich Martin Wöbbe je oktobra 1677 v praškem Starem mestu postavil igralski oder (Stand oder Theatrum), na njem prodajal zdravila, sprejemal paciente in uprizarjal razne burke.⁵ Gottfried Marquart je leta 1685 položil »*examen de arte ophthalmologica et lithotomica*«,⁶

potem pa je kot okulist in artist nastopal na semnjih, npr. v letih 1704 do 1706 na Dunaju.⁷ Njegov poklicni kolega Jakob Hirschnack je leta 1687 postal zobar, 1697—1717 pa se je na Dunaju preživljal kot »meščanski zobar« in igravec poličinel.⁸ Znameniti komik J. A. Stranitzky-Hanswurst, dolgoletni vodja igralske družine, potem do 1726 direktor dunajskega gledališča, je bil tudi »izprašani zdravnik za zobe in usta«.⁹ Johann Ferdinand Beck je bil ok. 1703—1716 principal, komik in zobar.¹⁰ To je le nekaj primerov. Poznejše paralele k Aichenbergu so še Johann Mathias Görgslener (1720), Johann Franc Fromm (1723), oba v Nürnbergu¹¹, Johann Christian Hüber v Memmingenu (1724),¹² Josef Balthasar Kohn v Pragi (1735),¹³ doktor Fuchs v Hamburgu (1742)¹⁴ in drugi.

V 17.—18. stoletju so se razvili trije glavni tipi popotnih zdravnikov:¹⁵

1. Zakotni mazači; ta vrst vagantov je zelo stara. Te in pa »falirane« študente medicine, ki niso imeli zdravniškega in igralskega privilegija (Quacksalber, Winkelärzte), je — če so javno nastopali na semnjih — izprašani zdravnik s privilegijem smel prijaviti oblastem, ki so nato izdale prepoved za nastopanje, zasegle »zdravila«, mazače pa enostavno izgnale iz mesta.¹⁶

2. Šolani zdravniki z diplomo in z zdravniškim privilegijem (medicus, Marktsärzte, Feldärzte). Ti so na semnjih smeli »stati na odru« (Stand, Ärztstand, Brücke, Theatrum) in »kriče ponujati« svoje usluge — zdravila in zdravljenje. Pri tem so se lahko opirali na sejmsko svoboščino (Messefreiheit)¹⁷ ali pa na dovoljenje, ki ga je izdal pristojni magistrat v skladu s starim običajem, da sme »pripuščati, usmerjati in nastanjati trgovce, zdravnike in rokodelce, ki prihajajo v mesto v času letnega semnja«.¹⁸ Ti ne bi smeli igrati, a so, če se je le dalo.

3. Izprašani zdravniki z dvojnimi privilegijem, zdravniškim in igralskim. Ti so smeli javno ponujati svoje usluge in uprizarjati igre in komedije, kakor jim je to pač določal cesarski privilegij, ki je bil navadno tudi potni list (Freibrief) — npr. Kohn je lahko deset let opravljal oba poklica v vsem rimskem cesarstvu, v mestih in po vaseh.¹⁹ Ta tip je bil spet diferenciran; nekomu je bilo zdravništvo glavni, igralsko pa le stranski poklic in obratno, navadno pa sta si bila oba poklica približno enakovredna.

Popotni vrači in zdravniki prvega tipa so vsaj v 17.—18. stoletju poleg mazaštva in poklica izvajali še cirkuške spretnosti, vesele

igre in burke — to je bilo učinkovito sredstvo za privabljanje kupcev in pacientov — vendar brez dovoljenja uradov. Mesta so se stalno borila proti takemu nedovoljenemu igrilstvu — v Nürnbergu so v predpostnem času 1699 popotnim zdravnikom preprečevali igranje komedij na javnem trgu,²⁰ pozneje so Frommu sicer dovolili »stati na odru in kriče ponujati«, ²¹ prepovedali pa so mu »agiranje komedij«, ki jih je že nekaj časa uprizarjal.²²

Po številu nastopajočih in po bogastvu, a tudi po igralski spretnosti so se vsi ti trije tipi v marsičem razlikovali. Navadno je zdravniško igralsko družino sestavljalo le nekaj najožjih članov rodbine z dekle in hlapcem ali pomagačem, ki je bil žongler, plesalec na vrvi, komična oseba idr., če to ni bil že zdravnik sam. Lahko pa je — zlasti v 18. stol. — štela tudi do petdeset in več članov; to je bila že prava cirkuško gledališka kompanija z menažerijo, godbeniki, služabniki v livrejah itd. (npr. Kohn, Hüber).²³

Izvajani program je bil že v prvih začetkih cirkuško gledališki (plesalci na vrvi, igralci poličinel) s posebnim poudarkom na komiki, ki je zlasti pri manjših in revnejših kompanijah prestopila meje dostojnosti in bila pogosto žaljiva in nespodobna, zato so nekaterim od njih sploh prepovedali postaviti na trgu lesen oder (Theatrum).²⁴ Druge, posebno bogatejše in večje kompanije s cesarskim privilegijem so veseli žanr prikazovale »prav premišljeno« (recht methodice)²⁵ in v dostojni obliki (Hüber, Kohn). Navadno so vse te kombinirane kompanije imele velik uspeh, npr. v Lüneburgu,²⁶ Nürnbergu, Pragi, na Dunaju idr.

Zdravnik komedijant je torej pogosten pojav vsakdanjega življenja v 17.—18. stoletju, Aichenberg ni nobena izjema. Kronološko sodi še v starejšo razvojno stopnjo te gledališke ločine, tipološko pa med zdravnike z dvojnimi privilegijem. Aichenberga ne pozna nobena gledališka zgodovina. Iz navedenega si lahko predstavljamo, da je Aichenberg na ljubljanskem Novem trgu, torej v četrti plemičev, v bližini deželne hiše in knežjega dvorca dal postaviti lesen oder, na katerem je pred začetkom ordinacije ali po izklicevanju zdravil uprizarjal v reklamne namene — da privabi čimveč bolnikov in kupcev — razne zabavne igre. To, da ni igral na rotovžu ali v lontovžu in tudi ne v žogališču (Ballhaus),²⁷ tako kakor pred njim in po njem poklicni igralci, je razložljivo iz njegovega dvojnega poklica: zdravniške usluge je smel izklicevati le na odprtem trgu, ne pa v zaprti dvorani. Preprosta oblika lesenega odra — tudi komedijantski vozovi so se dali preurediti v zasilni oder²⁸ — in zasnova takih pred-

stav izključujeta zahtevnejši gledališki žanr, kot so tragedija, glasbena igra, balet idr. Sicer pa izraz »Scaramutz«, ki ga Steska besedno ne reproducira, dovolj jasno opredeljuje zvrst Aichenbergovih uprizoritev. »Scaramuccia« je izvirna neapeljska maska, nato stalna maska italijanske improvizirane komedije, od koder je prišla tudi v maškarni sprevo.²⁹ Karikira vojaka, bahavega širokoustneža, ki je oblečen v črn kostum španske dvorne noše; namesto vojaške klofete ima čepico, namesto meča pa kitaro. Njegovo masko je z uspehom uporabljal neapeljski igralec Tiberio Fiorilli (1608—1694), po njegovi smrti pa je počasi izginila iz improvizirane komedije.³⁰ V času Aichenbergovega nastopanja v Ljubljani je bila vsekakor še živa; Ljubljčanom, ki so pogosto zahajali v sosednjo Italijo, pa je bila gotovo domača, tako kakor npr. Harlekin, ki v raznih burkah izziva Skaramučo in ga nato na koncu igre pretepe, ali pa Skaramuča Harlekinu nasadi rogove. Torej zvrst lahke, večinoma improvizirane komedije in ne preveč grobe burke.

Po številu članov, ugledu in bogastvu sodi Aichenberg k premožnejšim potujočim kompanijam. Na neko bogastvo kažejo »strežniki v livreji«; to je najbrž tudi prvič, da slišimo o uniformiranih lakajih v igralskih vrstah. Le-ti se v poznejših letih v kombiniranih zdravniško komedijantskih kompanijah redno pojavljajo (Hüber, Kohn). Imel je tudi več voz ali kočij.

Ni znano, koliko časa je ostal v Ljubljani. Ker pa so bodoči konvertiti morali dokazati, da so trdni v katoliški veri, se pravi, da so hodili vsaj nekaj časa k »veronauku«, se je pač tudi Aichenbergovo bivanje v Ljubljani raztegnilo na nekaj dni. Novi trg je bil po legi in tradiciji pripraven za množično shajališče. Tudi zadovoljstvo klera zaradi konverzije članov Aichenbergove družine je najbrž pripomoglo k uspehu veselih komedij. Sodeč po analognih primerih, so bile predstave v Ljubljani dobro obiskane, saj so združevale praktično z veselimi.

Nastop Aichenbergove kompanije po 15. maju 1700 je sklepni akord spomladanskega gledališkega utripa baročne, razgibane Ljubljane v letu 1700, ko o pustu kranjski aristokrati z Auerspergom in štirimi knezi uprizorijo maškarno vožnjo na štiriindvajsetih saneh, kmečko ohcet v maskah in na saneh, laško opero v knežjem dvorcu, jezuiti pa Kristusov pasijon,³¹ ko v maju, malo pred Aichenbergom, gostuje nemška potujoča igralska družina³² — mogoče Saška kompanija vdove Valten.³³ Verjetno Aichenberg ni ne prvi ne zadnji popotni zdravnik komedijant, ki se je ustavil v zabave željni Ljubljani.

1. Dolničar (Thalnitsher von Thalberg), *Anales Urbis Labacensis*, rps. v Semeniški knjižnici v Ljubljani. Xerokopijo mi je ljubeznivo posredoval dr. Marijan Smolik. — 2. Netočnosti v prevodu in ustrezne besede v originalu sem podčrtal. Kratice rokopisa so tu razrešene. — 3. Dolničar l. c. f° 34. — 4. J. E. Schlager: *Wiener-Skizzen. a. d. Mittelalter. N. F.*, Wien 1839, 341. — 5. Oscar Teuber: *Geschichte des Prager Theaters*, Bd I (1883), 83. — 6. Otto Rommel: *Die Alt-Wiener Volkskomödie*. Wien 1952, 198. — 7. Schlager l. c. 362. — 8. Schlager l. c. 247; Rommel l. c. 198. — 9. Rommel l. c. 204 ss. — 10. Schmidt & Legband: *Chronologie des deutschen Theaters*. Neu hg. (Schriften der Gesellschaft für Theatergeschichte, Bd I). Berlin 1902, 36. — Elisabeth Mentzel: *Geschichte der Schauspielkunst in Frankfurt am Main*. Frankfurt 1882, 149. — 11. Theodor Hampe: *Die Entwicklung des Theaterwesens in Nürnberg*. Nürnberg 1900, I, 156; II, Nr 680 (1. 4. 1723) — citirano: Hampe. — 12. Hampe l. c. I, 156. — 13. Teuber l. c. I, 151 ss. — 14. Theodor Hampe: *Die fahrenden Leute in der deutschen Vergangenheit* (Monographien zur deutschen Kulturgeschichte Bd 10). Leipzig 1902, 107—110 in podobe 76, 105, 109, 110. — 15. To je prvi poizkus klasifikacije. Opiram se na razna kulturno-zgodovinska poročila in na arhivske vi-re. — 16. Teuber l. c. I, 151 ss.; Hampe l. c. (Leipzig) II, Nr 643 (29. 9. 1715). — 17. Hampe l. c. II, Nr 680 (1. 4. 1723). *Terminus technicus* za izklicavanje je »aufstehen (= stati na odru) und ausschreien« ali »aufstehung und ausgebung der Medicamente«, gl. Hampe l. c. I, 156; II, Nr 670 (11. 9. 1720). — 18. Teuber l. c. I, 150. — 19. Teuber l. c. I, 152. — 20. Hampe l. c. II, Nr 567 (11. 1. 1699); Hampe, *Die fahrenden Leute* l. c. 108. — 21. Gl. opombo 17. — 22. Hampe l. c. II, Nr 680 (1. 4. 1723). — 23. Hüber je leta 1724 imel 5 kočij, 18 konj, 2 kameli, 50 oseb, med njimi pritlikavko, 2 hajduka, 2 trobentača, godbenike, leta 1733 pa še plesalca na vrvi in 6 lakajev — gl. Hampe l. c. I, 156 in Hampe, *Die fahrenden Leute* l. c. 108. — Kohn, kurpfalzški podanik, je imel hišo in posestvo in v lakaje preoblečene muzikante — gl. Teuber l. c. I, 150 ss. — 24. Teuber l. c. I, 148 ss.; Hampe l. c. I, 155 ss.;

II, Nr 567 (11. 1. 1699) »das die ärzte sich des comoedienagirens anmassen und solcher unter währenden gottesdienst und beichtvespern auch spat in die nacht treiben«; II, Nr. 620 (11. 4. 1710) »in der ostermesse denen auf den markt kommenden ärzten die possen- und andere dergleiche spiele und actiones zu verbieten«; II, Nr 643 (27. 9. 1715) »das der arzt auf dem markt comoedien vorstelle und dabei allerhand ärgerliche dinge vorkämen... die schauspiele und dabei unterlaufende scurrilitäten ein stellen«. — 25. Hampe l. c. I, 156. — 26. Peter A. Magnus: *Die Geschichte des Theaters in Lüneburg*. Lüneburg 1961, 237 (leto 1708). K temi gl. še: A. Hagen: *Neue Preussische Provinzialblätter* 1850, Bd 10, 263 ss., — Paul Legband: *Münchener Bühne und Literatur im 18. Jh.* (Oberbairisches Archiv, Bd 51, 82 ss.). — 27. Steska prevaja Ballhaus z »igrišče« (IMK 1901, 88), določilo je Ball — »žoga«, zato tudi Ballenhaus (Basel), torej »žogališče«, francosko *Jeux de Paume*, ker so žogo odbijali s plosko roko in šele v 17. stol. z loparjem. Modo igranja žoge in žogališč je prinesel v Avstrijo Ferdinand I. iz Španije, v času Leopolda I. je igranje žoge prišlo skoraj že iz mode, zato so žogališča služila drugim namenom, npr. gledališču. — 28. Hampe, *Die fahrenden Leute* — gl. naslovno sliko. — 29. Julija 1680 so v gradu Bevern priredili maškarado, v sprevodu je bil tudi organist, preoblečen »als ein Italiänischer Scaramucio oder Narr« — gl. Paul Zimmermann: *Ferdinand Albrechts I. theatrale Aufführungen* (Braunschweigisches Jahrbuch III, 134). Leta 1587 v Münchnu, 1592 v Innsbrucku se navaja neki Desiderio Scaramuzza »dvorni skakač in plesni mojster«, poleg tega pa še trgovec z južnim sadjem in dišavjem, torej zelo staro dokazilo neapeljske maske. — gl. Walter Senn: *Musik und Theater am Hofe zu Innsbruck*. Innsbruck 1954, 179 ss. — 30. Luigi Pellegrino: *Scaramuccia* — gl. *Enciclopedia italiana*, zv. 31, Roma 1949 s. v. (s sliko). — *Meyers Konversations-Lexikon*, zv. 16, Leipzig und Wien 1897 s. v. Skaramuz. — prim. tudi Bartoli: *Scenari inediti della commedia dell'arte*, Firenze 1881. — 31. Dolničar l. c. v prevodu V. Steske IMK, 1901, 87. — 32. Dolničar l. c. rps f° 34. — 33. V tem času je znana edina principalka — Elisabeth Velten.

